

PROCEEDING BOOK

İZMİR
26 - 30 ARALIK 2024

EGE 12. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

EGE
12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
DECEMBER 26-30, 2024

Izmir
Cilt 2

ISBN : 978-625-5962-08-9
Academy Global Publishing House

EGE 12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
DECEMBER 26-30, 2024
IZMIR

Edited By
PROF. DR. DWI SOLISWORO

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Conference: Prof. Dr. Hülya Çiçek

Prof. Dr. Ali Bilgili

Prof. Dr. Naile Bilgili

Prof. Dr. Başak Hanedan

Prof. Dr. Hajar Huseynova

Prof. Dr. Dwi Sulisworo

Prof. Zain Musa

Prof. Dr. Sameer Jain

Prof Yakup Babayev

Prof. Dr. Suyatno

Assoc. Prof. Dr. Dhési Ari Astuti

Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran

Assoc. Prof. Dody Hartanto

Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn

Assoc. Prof. Nazile Abdullazade

Assoc. Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi

Assoc Prof. Dr. Feran Aşur

Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti

Assoc. Prof. Ivaylo Staykov

Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari

Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş

Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova

Assist. Prof. İhwan Ghazali

Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu

Assist. Prof. Dr. Məhruki Dövlətzadə

Dr. Dadash Mehravari

Dr. Gültekin Gürçay

Aynur Əliyeva

Khorram Manafidizaji

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

Academy Global–2024 ©

CONFERENCE ID

**EGE
12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES**

**DATE – PLACE
DECEMBER 26- 30, 2024
IZMIR**

**ORGANIZATION
ACADEMY GLOBAL CONFERENCES& JOURNALS**

EVALUATION PROCESS
All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES
Turkey – Azerbaijan- Malaysia – Nigeria- Serbia - South Africa. - Thailand – Lebanon
– China - Israel – Qatar - Saudi Arabia - Kuwait - USA – UAE – Korea – Cyprus –
Mauritius – Kazakhstan-Greece – Romania - India - Indonesia - Czech Republic –
Pakistan – Libya – Almaty – Singapore – Portugal – Ireland – Taiwan – Russia –
Switzerland – Spain – Hungary – Slovenia - México, - Cape Tow – Croatia - Tanzania. –
Brazil - Senegal – Sweden – Czech Republic – Poland -

PRESENTATION
Oral presentation

ASSOCIATION & ACADEMIC INCENTIVES :
In the conference 571 papers have been presented by participants from Turkey and 668
papers by foreign participants
Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an
"official assignment letter"

LANGUAGES
Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Issued: 31.12.2024
ISBN: 978-625-5962-08-9

Scientific & Review Committee

- Prof. Dr. Ali BİLGİLİ – Türkiye
Prof. Dr. Naile BİLGİLİ – Türkiye
Prof. Dr. Başak HANEDAN – Türkiye
Prof. Dr. Hülya Çiçek KANBUR – Türkiye
Prof. Dr. Emine KOCA – Türkiye
Prof. Dr. Fatma KOÇ – Türkiye
Prof. Dr. Bülent KURTIŞOĞLU – Türkiye
Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan
Prof. Dr. Dwi SULISWORO – Indonesia
Prof. Dr. Natalia LATYGINA – Ukraina
Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV – Russia
Prof. Muntazir MEHDI – Pakistan
Prof. Dr. Raihan YUSOPH – Philippines
Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ – Iran
Prof. Dr. F. Oben ÜRÜ – Türkiye
Prof. Dr. T. Venkat Narayana RAO – India
Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ – Türkiye
Prof. Dr. Mustafa BAYRAM – Türkiye
Prof. Dr. Saim Zeki BOSTAN – Türkiye
Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China
Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet AYDIN – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat BARAN - Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Dilorom HAMROEVA - Ozbekistan
Assoc. Prof. Dr. Abbas GHAFFARI – Iran
Assoc. Prof. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ - Türkiye
Assoc. Prof. Ivaylo STAYKOV - Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Ümit AYATA – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Okan SARIGÖZ – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Eda BOZKURT – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Ahmet TOPAL – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Sandeep GUPTA – India
Assoc. Prof. Dr. Veysel PARLAK – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Mahmut İSLAMOĞLU – Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Göksel ULAY – Türkiye
Assist. Prof. K. R. PADMA – India
Assist. Prof. Dr. Omid AFGHAN - Afghanistan
Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan ALANAZİ - Saudi Arabia

- Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amina Salihi BAYERO – Nigeria
Assist. Prof. Dr. Baurcan BOTAKARAEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif FAKHEER - Jordania
Assist. Prof. Dr. Gültekin GÜRÇAY – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Dody HARTANTO - Indonesia
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini HEYDALOU – Iran
Assist. Prof. Dr. Bazarhan İMANGALIYEVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşılı JAYLIBAY - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Mamatkuli JURAYEV – Uzbekistan
Assist. Prof. Dr. Kalemkas KALIBAEVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bouaraour KAMEL – Algeria
Assist. Prof. Dr. Alia R. MASALİMOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amanbay MOLDİBAEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bhumika SHARMA - India
Assist. Prof. Dr. Gulşat ŞUGAYEVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. K.A. TLEUBERGENOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA – Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Hoang Anh TUAN - Vietnam
Assist. Prof. Dr. Botagul TURGUNBAEVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA - Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Yang ZİTONG – China
Assist. Prof. Dr. Gulmira ABDİRASULOVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa
Assist. Prof. Dr. Zohaib Hassan Sain – Pakistan
Assist. Prof. Dr. Murat GENÇ – Türkiye
Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India
Assist. Prof. Dr. Vaiva BALCIUNIENE – Lithuania
Assist. Prof. Dr. Meltem AVAN – Türkiye
Aynurə Əliyeva - Azerbaijan
Sonali MALHOTRA - India

İNGİLİZ BASININDA AYASOFYA (1918-1923)*

Dr. Öğr. Üyesi, Abdullah TOK

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Tarih Bölümü,
abdullah.tok@izu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9709-3204.

Dr. Öğrencisi, Burcu ÖZTÜRK GENÇ

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı,
6211721016@std.izu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0331-0229.

ÖZET

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesiyle Osmanlı Devleti'nin başkenti haline gelen İstanbul, zamanla tarihsel cazibesini artırarak 18. yüzyılın ortalarına kadar Avrupa'nın en büyük metropollerinden biri olmuştur. 19. ve 20. yüzyıllarda, Avrupa devletlerinin sömürgecilik yarışına girmesiyle Osmanlı toprakları da bu güçler için bir hedef haline gelmiş, I. Dünya Savaşı sonrasında ise Osmanlı Devleti ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. 1918 yılında ateşkes ilan edilmesine rağmen, İstanbul İngilizler tarafından işgal edilmiş ve bu işgal 1923 yılına kadar devam etmiştir. Avrupa'nın ilk Hristiyan başkenti İstanbul'un önemli sembollerinden biri olan Ayasofya, 15 asır boyunca Hristiyanlığın da simgelerinden biri olmuştur. Şehrin fethine müteakip Fatih Sultan Mehmet tarafından camiye dönüştürülen Ayasofya, Hristiyan Batı dünyasında acı bir hatıra olarak kalmıştır. İstanbul'un Birinci Dünya Savaşı sonrası işgali sırasında Ayasofya'nın durumu ise büyük bir önem arz etmiş, Hristiyan Batı, Ayasofya'nın geleceği hakkında ciddi tartışmalar yürütmüştür. İstanbul'un işgal döneminde Ayasofya, İngiltere'nin önde gelen gazeteleri olan *The Times*, *The Observer* ve *The Manchester Guardian* gibi basın organlarında geniş yer bulmuş ve bu çalışma, 1918-1923 yılları arasında İngiliz basınında Ayasofya hakkında yazılanları incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ayasofya, İstanbul, İşgal, İngiliz Basını.

1. GİRİŞ

Dünyanın en güzel, en kadim ve en stratejik şehirlerinden biri olan İstanbul, 1453'te Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilerek Osmanlı Devleti'nin payitahtı olmuş ve hem Osmanlı hem de İstanbul beraber büyüyerek dünya tarihine damga vurmuşlardır. Ayasofya ise Avrupa'nın ilk Hristiyan başkentinin en büyük kilisesi olarak hem Hristiyanlık dünyası için hem de Fatih tarafından camiye çevrilince Müslümanlar için dini ve siyasi önem arz eden sembol yapılarından biri olmuştur.

I. Konstantinos (306-312) döneminde IV. yüzyılda inşa edilmeye başlanan Ayasofya, ancak II. Konstantios (337-361) zamanında tamamlanabilmiştir. 404 yılında bir isyan sonucu harap

---

* Bu çalışma İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi tarafından BAP-2023-15 nolu İngiliz Basınında İstanbul İşgal Günleri (1918-1923) isimli proje kapsamında desteklenmiştir.

olmuş ve II. Theodosius (408-450) tarafından yeniden yaptırılmıştır. 532'deki Nika isyanı sonrasında ise, Bizans İmparatoru I. Justinianus (527-565), yapıyı daha büyük ve ihtişamlı şekilde inşa ettirmiştir. Mimarlar Anthemios ve Isidoros'un tasarımıyla 537'de tamamlanan yeni Ayasofya, büyük kubbesi ile dikkat çekmektedir. Ayasofya, birçok yıkıcı deprem ve talan edici savaşa dayanarak bugüne ulaşabilmiş İstanbul'un nadir yapılarından biridir. 558 ve 986 yıllarındaki büyük depremlerde aldığı hasarlar sonrası onarımlar geçirmiştir. 1204'teki Haçlı Seferi sırasında Latinler tarafından tahrip edilmiştir. Bizans yönetimi tekrar İstanbul'a hâkim olduğunda, yapı yeniden tamir edilmiştir. Fetihden sonra ise Fatih Sultan Mehmed yapının harabe durumda olduğunu görerek onu restore ettirmiş ve ardından camiyi vakfının ilk eseri olarak kullanıma açmıştır. İlk minare ahşap olarak inşa edilmiş, sonrasındaki yıllarda Osmanlı padişahları tarafından cami çeşitli eklemelerle zenginleştirilmiştir. II. Bayezid ve Kanûnî Süleyman gibi padişahlar, Ayasofya'yı yeni minareler, türbeler, şadırvanlar ve kütüphanelerle donatmış; özellikle II. Selim zamanında Mimar Sinan'ın katkılarıyla yapının strüktürel sağlamlığı artırılmıştır. Ayasofya'ya Osmanlı döneminde sürekli olarak bakım ve eklemeler yapılmıştır. Zamanla Ayasofya'ya minareler, medrese, türbeler ve diğer yapılar eklenmiş, iç süslemeleri zenginleşmiştir. Ayasofya, 1934'te Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin kararıyla cami statüsünden çıkarılmış ve müze haline getirilmiştir. Bu süreçte camiye ait bazı eşyalar ve halılar kaldırılmış, ancak daha sonraki dönemde bazı levhalar geri getirilmiştir. 1980'lerde hünkâr mahfili ibadete açılmış, 2000'li yıllarda ise cami statüsünün yeniden kazanılması için hukuki girişimler başlatılmıştır. Son olarak, 2020 yılında Türkiye Cumhuriyeti Danıştay'ının kararıyla Ayasofya yeniden cami olarak ibadete açılmıştır.³⁶

1453'te başlayan İstanbul'un Türk-Müslüman hakimiyeti ile Ayasofya'nın camiye çevrilmesi, Hıristiyanlık dünyası tarafından yapının tekrardan kilise olması yönünde mücadelesini de başlatmıştır. Ayasofya'nın 1934'te müze haline getirilmesi ise özellikle Türkiye'deki mütedeyyin kesim tarafından yapının tekrardan cami olarak açılması için başka bir mücadeleyi başlatmıştır.³⁷ Müslüman ve Hıristiyan dünyası için farklı açılardan önem arz eden bu yapının bir simge olarak tarihinin anlaşılması için 20. yüzyılda kitle iletişim aracı olarak kilit noktada bulunan gazetelerin incelenmesi önem arz etmektedir. İstanbul'un işgalinde baş rol oynayan İngiltere'nin basınında Ayasofya ile ilgili çıkan yazıların da bu meselenin anlaşılmasına küçük de olsa bir katkı sunacağı düşüncesi ile İngiltere'nin söz konusu dönemde önemli basın yayın

³⁶ Semavi Eyice, "Ayasofya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:4, İstanbul, 1991 (30.07.2020 tarihinde güncellenmiştir), s.206-210; Ayasofya ile alakalı ayrıca bkz. Esra Güzel Erdoğan, "Bizans Dönemi'nde Ayasofya, Tarihçesi ve Mimari Özellikleri Hakkında Genel Bilgiler", *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:2012, S.1, s.1-7; *Fetih ve Ayasofya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ed. Zekeriya Kurşun, Ali İhsan Aydın, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2022, Ekrem Yeşilsu, *Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Ayasofya (1923-2023)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul, 2024; *Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara, 2021.

³⁷ Yeşilsu, *a.g.t.*, 122-180.; Ayasofya ile ilgili basına yansımaları ihtiva eden çalışmalar için bkz. Yusuf Acar, "Ayasofya-i Kebir Cami-i'nin İbadete Açılmasının Dünya Basınında Yansımaları ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi", *JOTAGS*, 2020, 8(4), s. 3396-3407; *Basının Gözünden Ayasofya-Geçmişten Günümüze*, Ed. Arzu Cihangir, Basın İlan Kurumu, İstanbul, 2021; İlkim Özdikmenli Çelikoğlu, "The Echoes of the Reconsecration of Hagia Sophia As A Mosque in The Conservative Media", *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*, Yıl 4, Sayı 9, Ağustos 2022, s.524-543.

kuruluşlarından olan *The Times*, *The Observer* ve *The Manchester Guardian* gazetelerinin 1918-1923 yılları arasındaki sayıları taranmış ve Ayasofya ile ilgili dokümanlar incelenmiştir.

2. İNGİLİZ BASININDA AYASOYFA İLE İLGİLİ ÇIKAN HABERLER

İstanbul'un işgal altında bulunduğu³⁸ 1919 yılının başlarından işgalden kurtulduğu 1923 yılına kadar, İngiltere basınında Ayasofya'nın geleceğinin tartışıldığı ve Ayasofya'nın Hristiyan dünyasına iadesi meselesine yoğunlaştığı görülmektedir. İşgalin şehre tam anlamıyla hâkim olduğu bu süreçte İngiliz basınında Ayasofya'nın geleceği gündem maddelerinden birini teşkil etmiştir.

“İtilaf Filoları İstanbul Önünde” başlıklı yazıda Müttefik filolarının Çanakkale Boğazı'ndan geçmesi ve İstanbul önlerine demirlemesi beklendiği, Müttefik filolarının Çanakkale Boğazı'na girişi ve İstanbul'a ilerlemelerinin, detaylarıyla birlikte okunmaya değer bir hikâye oluşturacağı belirtilmiş ve filonun harekât güzergahı ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Ayasofya ve İstanbul'un heyecanla izlendiği yazının bir kısmı ise şu şekildedir:

“Marmara'ya, yaklaşık 95 mil uzaklıkta, genellikle aralık sonuna kadar gemiler Boğaziçi'ne yaklaştıkça, muhteşem Kraliçe Şehri'nin kubbe ve minareleri hızla görünür hale gelir. Denizden İstanbul'u görmemiş olan gezgin muhteşem bir manzarayı kaçırmış olur. Bazı gemilerin muhtemelen Boğaziçi'nin güney ucunda demirlemesi gerekecektir. Geminin sol tarafında, büyük Ayasofya kilisesi dikkat çeken bir obje oluşturur. Büyük bir İngiliz mimari otoritesi tarafından "her şey göz önüne alındığında, iç mekânı açısından Hristiyan sanatının ürettiği en mükemmel" olarak tanımlanır. Diğer kubbeler ve minareler ufku doldurur... Denizcilerimiz St. Sophia'nın yakınından geçerken, Kaiser'in 20 yıl önceki ziyaretini kutlamak için diktiği gösterişli çeşmeyi kesinlikle inceleyecektir. Birçok insan o zamanlar bunun ünlü hipodromun ekseninde, Büyük Theodosius'un zaferlerini anan sütunla, Herodot'un dört yüzyıl önce gördüğü ünlü Yılanlı Sütunlarla ve sekizinci yüzyılda başkente getirilen Mısır obeliskiyle hizalandığını belirtti. Kaiser Wilhelm açıkça kendisini Konstantinopolis tarihinde önemli kişilikler arasında görmek istemiştir. Umarım St. Sophia'nın tekrar Hristiyan ibadetinin yapıldığı bir yer olmasını görmek için yaşar.”³⁹

The Manchester Guardian ve *The Times*'ta İngiliz Kiliseler Birliği tarafından yapılacak genel bir toplantının gelecek perşembe günü Cannon-street Hotel, E.C.'de saat 6'da yapılacağı ve bu toplantıda Başkanlık makamı el değiştireceği, şimdiki Başkan Lord Halifax'tan sonra kimin başkanlık yapacağını belirleneceği bilgisi verilmiştir. Gazetelerde yazılanlara göre toplantıda

³⁸ İstanbul işgali ile ilgili bkz. Gürkan Fırat Saylan, “İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı:41, Ocak 2014, s.17-40; Ş. Can Erdem, “İtilâf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 2005, Cilt: 21 Sayı: 62, s. 677-694; Fatma Afyoncu, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İşgal Döneminde İstanbul (16 Mart 1920- 31 Aralık 1922)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2009.

³⁹ *The Manchester Guardian*, 9 Kasım 1918, S6.

görüülecek konu başlığı, “Konstantinopol’deki Ayasofya Kilisesi’nin Hıristiyanlığa İadesi” olacaktır. Teklif edilecek önerge şudur: “*Türk İmparatorluğu’nun uzun zamandır acı içinde olan ve baskılanan Hıristiyanları için adaleti temsil etmek gerekçesiyle Büyük Hıristiyan Kilisesi Ayasofya’nın Hıristiyan ibadetine iadesinin önemini vurgulayacaktır.*” Gazetelerde yazılanlara göre konuşmacılar arasında Oxford Piskoposu Bay Athelstan Riley, Bay R. M. Burriws, D. Litt ve Camberwell’deki Aziz Luke’ta görev yapan Saygıdeğer J. A. Douglas vardır.⁴⁰

The Times’da “İngiliz Kiliseler Birliği Hıristiyanlığa İadesini Talep Ediyor” başlıkla çıkan bir yazıda Ayasofya’nın Hıristiyan dünyası için önemi ve aynı zamanda meselenin psikolojik yanını da ifade eden cümleler dikkat çekmektedir:

“Ayasofya Kilisesi

İngiliz Kiliseler Birliği’nin kalabalık bir toplantısı, Konstantinopol’deki Ayasofya Kilisesi’nin Hıristiyanlığa iadesini görüşmek için dün gece Great Hall of Cannon-street Hotel’de yapıldı. Kürsüye Bay Atheistan Riley çıktı ve hiç kimsenin Beşinci Haçlı Seferi’ni büyük bir utanç duymadan hatırlayamayacağını söyledi. Batı Hıristiyan dünyasının orduları Konstantinopol kuşatmasına başlayınca Patriklik Tahtına ahlaksız bir kadını oturtular ve Kutsal Efkariya’ya mümkün olan en korkunç yollarla küfürler ettiler. Batı Hıristiyanlığını bu çirkin lekeden kurtarma görevi İngiliz Kilisesi’ne düştü. Daha sonra Riley, “Türk İmparatorluğu’nun uzun süredir acı çeken ve baskılanan Hıristiyanlarına adalet sağlamak gerekçesiyle büyük Hıristiyan Kilisesi Ayasofya’nın Hıristiyanlığın ibadetine iadesini” talep eden bir önerge verdi. Önergeyi kabul eden Oxford Piskopos’u dünyanın yeniden başka bir tiranlığın sonunu gördüğünü ve hayal güçlerinin somut nesneye sabitlendiğini söyledi: büyük Kilise, Yunan Kilisesi’nin özgürlük sembolü, şanlı Ayasofya. Bu anın sembolik bir hareketle işaretlenmesi gerektiğini ve kasvetli Türk tiranlığının sonunun, büyük Kilise’nin asıl sahiplerine iadesiyle temsil edilmesi gerektiğini söylediler. Kilise derken söylenmek istenen asıl şey mimari bir yapının değil, ruhi ve sembolik olarak bir iadenin gerçekleştirilmesiydi. Ayasofya’nın düşüşü Hıristiyan dünyasındaki ayrılıkların bir cezasıydı. Ayasofya bir Müslüman tapınağı değil. Konstantinopol bir Mekke veya Medine değildi. Bir Müslümanın, bir Türk fethinin sembolüydü ve İslamiyet bu durumun tersine döneceğini kabul etmek zorunda.”⁴¹

“Ayasofya Kurtarma Komisyonu” başlıklı yazıda ise bir "Ayasofya Kurtuluş Komitesi" kurulduğu, amacının Ayasofya’yı Hıristiyan dünyasına geri kazandırmak ve İstanbul’daki Türk hükümetini kaldırmak olduğu belirtilmiştir. Komitenin, ülke genelinde halk toplantıları ve kilise hizmetleri düzenleyen şu kişilerden oluştuğu da bildirilmiştir: Lord Bryce (başkan), Mr. Athelstan Riley (başkan yardımcısı), Sir Samuel Hoare, M.P. (hazineci), Rev. H.J. Fynes Clinton, Rev. J.A. Douglas, Rev. F.B. Meyer (onursal sekreterler), Armagh Başpiskoposu, Earl Beauchamp, Bishop Bury, Dr. Burrows (King's College, London Rektörü), Dr. Shipley (Cambridge Üniversitesi Başkan Yardımcısı), Crewe Markizi, Oxford Christ Church Dekanı,

⁴⁰ *The Manchester Guardian*, 17 Ocak 1919; *The Times*, 21 Ocak 1919.

⁴¹ *The Times*, 24 Ocak 1919.

Dublin Başpiskoposu, Dr. Forsyth, Dr. Frere, Halifax Viskont, Dr. Headlam (Oxford Teoloji Profesörü), Mr. H.W. Hill, Lord Kinnaird, Kanon Lacey, Dr. Scott Lidgett, Londra Başpiskoposu, Sir Henry Lunn, Sir Robertson Nicol, Sir James Pentland Mahaffy (Dublin Trinity College Rektörü), Oxford Bishopı, Profesör Flinders Petrie, Mr. G.W.E. Russell, Rev. J.E. Rattenbury, Salisbury Markizi, Selborne Earl, Dr. Selbie (Mansfield College Rektörü), Sir Cecil Smith, Mr. J.H. Whitley, M.P.⁴²

“Ayasofya ’nın Geleceği” başlıklı haberde *The Times* editörüne A.L.S. kısaltmasını kullanan biri tarafından gönderilen mektup neşredilmiştir. Ayın dördünde, Barış Konferansı tarafından Ayasofya Kilisesi’nin Hıristiyan dünyasına iadesini destekleyen yazıya karşı protestoda bulunmak istediğini belirten söz konusu kişi, Ayasofya’nın Müslümanlarda kalması gerektiğine ve özellikle Hindistan Müslümanlarının olası bir kiliseye çevirme durumu karşısında tepki verebileceklerine dikkat çekmiştir. 5 Şubat tarihli mektubun önemli kısmı şu şekildedir:

“*Konuya bahis olan cami, Müslüman dünyasının başlıca dini yapısıdır. Roma’da bulunan Aziz Peter Bazilikası, Roma Katolikleri için ne kadar önemliyse, bu yapı da Müslümanlar için o konumdadır. Herhangi bir Hıristiyan mezhebi için haczedilmesi, çok ciddi sonuçlara yol açabilecek Müslümanların dini duygularında büyük bir patlama yaşatabilir. Ana Müslüman Gücün, yani Türkiye’nin bu savaşta düşmanımız olduğu doğrudur. Ama o ancak hiçbir dini değer taşımayan, bu değerlerden tamamen yoksun, adları kötüye çıkmış yöneticiler altında bu duruma düşmüştür. Ama dünyadaki en büyük Müslüman topluluk, ki bunlar Hindistan’da olan Müslümanlardır; Mısır ve Kuzey Afrika’daki gibi küçük pek çok Müslüman topluluk ve İslam’ın dini yöneticiliğini üstlendiğini iddia eden güç yani Hicaz Sultanı bize sadakatle büyük yardım etmiş, sınırsız kumandanlığıyla yanımızda olmuştur. 1916’nın sonlarında Kuzey Hindistan’ın bir önemli bir şehrine ait önde gelen Müslümanlar tarafından gerçekleştirilen bir toplantıda bulunmuştum. İngiliz Hükümeti’ni, kendi sadakatlerinden emin etmişlerdi ve Türkiye’nin Konstantinopol’ü kaybetmesi gerektiğini kabul etmiş ama Çar’ın, Ayasofya’yı yeniden Hıristiyanlaştırmak niyetinde olduğu dedikodusu karşısında çok şaşırıldıklarını ve üzüldüklerini de dile getirmişlerdi. Hıristiyan yetkililerin böyle adaletsiz bir hürmetsizlik karşısında güçlü bir protesto yapacakları kesindir. Büyük caminin aslında bir Hıristiyan kilisesi olduğundan şüphe yoktur ama 460 yıllık mutlak sahipliğin hiç hakkı yok mudur? Barış Konferansı’nın 15. yüzyılda Bizanslılar tarafından gerçekleştirilen yanlışları düzeltme çabasında olmaksızın sorunu çözecek yeteri kadar kaynağı mutlak surette mevcuttur. Ben, bu dini tahammülsüzlük ve siyasi öngörüsüzlük hareketine karşı kendi etkinizi kullanmanız konusunda size güveniyorum. A. L. S.”⁴³*

The Times, 17 Şubat 1919 tarihli sayısında Londra’nın çeşitli kısımlarında kamuya açık olarak yayımlanan ve Konstantinopol’deki Ayasofya Kilisesi’nin iyileştirilmesiyle ilgili bir toplantıdan bahseden bildirilerde, toplantı tarihinin 19 Mart şeklinde yazıldığı, ancak bunun bir hata olduğu, Central Hall, Westminster’da, Lord Bryce’in başkanlığında gerçekleşecek

⁴² *The Manchester Guardian*, 5 Şubat 1919.

⁴³ *The Times*, 7 Şubat 1919.

toplantının 19 Şubat (gelecek Çarşamba) saat 15.00’de yapılacağı bilgi verilirken aynı tarihli gazetede Thos. G. Jackson’ın 14 Şubat tarihinde Ayasofya ile ilgili gönderdiği yazı da neşredilmiştir. “Ayasofya, Büyük Kilisenin Güvenliği” başlıklı yazısında Ayasofya’nın Hıristiyanlık veya İslamiyet’e ait olup olmamasından daha önemli olanın mabedin yapısal bütünlüğünü olduğunu ifade eden Jackson, o güne kadar yapılan onarımları ayrıntılı olarak bildirmiştir:

“Neredeyse 15 yüzyıllık inişli çıkışlı tarihinde bu bina çeşitli onarımlar ve tamiratlardan geçmiştir. Doğusundaki yarım kubbeyle beraber, kubbesinin yarısı geçmeden önce ancak 21 yıl dayanabildi. Justinian, asıl mimarlardan birinin yeğeni olan genç Isidore ’u, geri kalan kısmı yıkması ve öncekinden daha yüksek bir basamakla inşa etmesi için görevlendirdi. Kilise I. Basil tarafından 9. yüzyılda ciddi bir onarım gördü. Batı yarım-kubbesi ve kemeri 975’teki bir depremde yıkıldı ve II. Basil tarafından yeniden inşa edildi. Son iki yüzyılda Kilise devasa taşlarla desteklendi ve demirle sarılıp, bağlandı. Son 10 veya 15 yıl içinde durumu ciddi derecede alarm vermeye başladı ve Türk Hükümeti tarafından çeşitli mimarlara danışıldı. 1910’da Konstantinopol’de bulunduğum sırada, Evkaf Nazırlığı, yani Türk Din Komisyonu tarafından binayı incelemem ve onun yapısal durumu hakkında bir rapor vermem rica edildi. Birkaç gün içinde İngiltere’ye gitmek için yola çıkacaktım ve iskele kurduracak vaktim yoktu. Ya da istediğim gibi ciddi bir inceleme yapmak için gerekli imkanları sağlayacak durumum. Ama gözlemlerimin okuyucularınızın ilgisini çekeceğini düşünüyorum. Ne olduğunu açıklamam için mümkün olan en az teknik terimleri kullanarak yapının doğasını anlatmam gerekiyor. Çünkü başka bir örneği yok. Binanın orijinalliği çapı 100 feet’ten büyük bir kubbenin, Pantheon’daki gibi bir dairenin veya Roma’daki Aziz Peter veya Londra’daki Aziz Paul kiliselerinde olduğu gibi bir yarı sekizgen bir yapının üzerine değil de 100 feet’lik bir karenin üzerine konulmasında yatıyor. Bu göz korkutucu başarı Anthemius ve Isidorus tarafından elde edildi ve bir daha hiç tekrarlanmadı. Aralarında pandantif⁴⁴ bulunan ve bu şekilde kare bölgenin daire haline gelmesini sağlayan dört büyük kemer ağırlığı taşıyor ve kemerler, kare meydanın köşelerindeki dört devasa payanda üzerinde duruyor. Doğu ve batıdaki destek, çapları 100 feet olan ve kendi ek binalarından destek alan yarı-kubbeler tarafından sağlanıyor. Kuzey ve güney taraflarda dört dev payanda var. Bunlar kenar geçitlerin ve galerilerin üzerinden geçiyor ve dış duvarlara ulaşıyor. Bu bayandalar göründükleri kadar güçlü değil. Tek parça değil. Ama 20 feet genişliğindeki kemerler içinden geçiyor böylece onu iki kata ayırıyor ve nihayetinde onları uçan payandalar haline getiriyor. Üst kat, biri diğerinin üzerinde olmak üzere iki boşluk içeriyor. Ve uzak ucunda bir dönen merdiven var. Bundan şu anlaşılmalıdır: Tüm yapının bütünlüğü karenin köşelerinde yer alan dört büyük payandaya dayanmaktadır. Bunların bütünlüğü de kısmen kendi ağırlıklarına ve ana olarak da hem doğu ve batıdaki yarı-kubbelere hem de kuzey ve güneydeki payandalara dayanmaktadır. Binayı incelediğimde kuzey ve güneydeki kenar duvarlarda ve onlara bitişik olan her kattaki sütunlarda dışa doğru ciddi eğilme olduğunu gördüm. Kuzey doğu ve güney doğru köşelerdeki

⁴⁴ Pandantif, bir kubbenin kare planlı yapının üzerine oturmasını sağlayan bir mimari geçiş elemanıdır. Kubbeyi taşıyan kemerler ile kubbe kaidesi arasında kalan, köşelerdeki boşlukları dolduran, küresel üçgenlerdir. Profilden bakılınca içbükey olarak görünür ve iki duvarın köşe bağlantılarından açılarak, köşeyi bir kavise çevirir. Bkz. <https://mimariterim.com/pandantif/>.

sütunlar hem zemin katta hem de galeride çaprazlama uzanıyor. “Terleyen sütunun” durduğu kuzey batı bölümü dışarıdaki binalar sayesinde daha iyi desteklenmiş durumda. Ama binanın merkezindeki duvarların kurşunlanmasıyla, eğimin 1 inç 43 olduğu görülüyor. Dış duvarların bu şekilde eğilmesi kemerleri ve kubbeleri yerinden etmiş; büyük payanda boyunca uzanan kemerlerin şekli ciddi şekilde bozulmuş ki artık yarım daire şeklinde değiller; bazı kubbeler kötü şekilde çökmüş durumda ve kuzey galeride bulunan bir tanesinin çökme tehlikesi var görünüyor. Kiliseye girince, kuzey doğudaki pandantifte bulunan tehlikeli bir çıkıntı hemen göze çarpıyor. Ancak kubbeyi tonoz başlangıcından çevreleyen galeriden bakıldığında bozukluk tam anlamıyla fark edilebiliyor. Oradan bakıldığında kubbeyi taşıyan üç kemerin şekillerinin çokça bozulduğu ve tüm pandantiflerin zarar gördüğü ve şekillerini kaybettikleri açıkça ortadaki bundan dolayı kubbenin tabanı artık tam bir daire oluşturmuyor. Kubbe, zirve noktasında bir daire oluşturan, kaburga kemiği gibi görev yapan 40 tuğla kirişle yapılmış. Zirve noktası çökmüş görünüyor ve kirişlerin pek çoğu, özellikle doğu, güney, kuzey doğu ve güney batıdakiler o kadar çökmüş ki kemer şekillerini kaybetmişler. Ve kendi alt taraflarında ya düzleşmiş ya da dışbükey hale gelmişler ki aslında içbükey olmaları gerekiyor. Daha detaylı bilgi vermek sizin gazete sayfalarınızın yeri olmayan teknik bilgiler vermek anlamına gelir. Yapının halinin acil bakım ihtiyacında olduğunu göstermek için yeterince şey söylendiğini sanıyorum. Kubbedeki şekil kaybı yeni bir şey değil. Bundan bir yüzyıl önce yayımlanan Salzenberg’in kitabında fark edilmişti. Bu durum bir dizi felaketin sonucunda ortaya çıktı. M. Antoniades, kiliseyi de sarsan, sanıyorum, 35 adet depremin listesini vermiştir. Görüşüme göre kuzey ve güneydeki büyük payandaların direnci bundan dolayı zayıflamıştır. Bana göre ilk öncelik onlara ve onların desteklediği büyük duvarlara verilmeli. Aksi halde kubbeyi onarmak için yapılacak her çaba beyhude olacaktır. Kubbenin henüz çökmemiş olmasının nedeni, bu yapı türünün eşsiz sağlamlığından kaynaklanmaktadır. Ischia Adası’ndaki Casamicciola’da 1883 yılında meydana gelen büyük bir deprem sonucunda pek çok sıradan kilisenin yıkıldığını ve halen harabe halinde olduğunu ama kubbeli olanların halen ayakta olduğunu fark ettiğimi hatırlıyorum. Ayasofya söz konusu olduğunda, Paulus Silentarius, kubbenin yarısının yapılışından 21 yıl sonra çökerken, diğer yarısının, “görülecek bir mucize olarak güvensiz şekilde havada asılı kaldığını,” söylemektedir. Kaburga kemiğine benzer şekilde kirişlerle yapılması bunu son derece anlaşılır ve herhangi bir yeniden inşa faaliyetini oldukça kolay kılmaktadır. Bugüne kadar ayakta kalması bir mucizedir. Ama şimdiye kadar gördüğü yamalardan ve desteklerden daha fazlasının yapılmasının ve yapı çalışmasının ciddiye alınarak bu işin bilimsel olarak gerçekleştirilmesinin zamanı gelmiştir. Ayasofya’nın başına gelebilecek herhangi bir felaket gelmesi halinde dünyanın ne kaybedeceği üzerinde boş yere konuşmanın bir anlamı yok. Hem sanatsal hem de tarihi olarak eşsiz bir bina. Bizans mimarisinin mükemmel bir çiçeği; şimdiye kadar asla rakip kabul etmeyen veya tekrarlanmayan bir inşaat mucizesi ve insanlık tarihini etkileyen, Jüstinien döneminden itibaren meydana gelmiş olayların sahnesidir.⁴⁵

“Ayasofya’nın Korunması” başlıklı bir haberde Bay C. Harmsworth’in Sir S. G. Hoare'a verdiği cevapta, Dışişleri Bakanı’nın, Türklerin Ayasofya’nın Hıristiyanlığa iadesi için herhangi bir

⁴⁵ The Times, 17 Şubat 1919.

girişimde bulunulması halinde bu kiliseyi havaya uçurma niyetinde olduklarına dair resmi bir tebligat almadığını söylemiş, ancak bu yöndeki bilgilerin konuyla ilgilenenlere iletiildiği belirtilmiştir. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri'nin binanın korunması için gerekli tüm önlemleri aldığı, bu bilginin, kamuoyuna duyurulmasının sorun önlemekten çok sorun yaratma ihtimali olan konulardan biri olduğu da ifade edilmiştir. Albay Wedgwood'un İngiliz İmparatorluğundaki çok sayıda Müslüman göz önüne alındığında, kiliseyle bağlantılı olarak çıkarlarını korumak için hükümet tarafından bazı adımlar atılıp atılmayacağını sorduğu ve buna karşılık Bay Harmsworth'un, hükümetin görüşüne göre, bu konuda çok fazla şey söylenmesinin tavsiye edilmediğini söylediği de bildirilmiştir.⁴⁶ *The Times*'da yayımlanan haberde de, Binbaşı Wood'un, Ayasofya'nın Türkler tarafından tahrip edilme tehdidi hakkında İngiltere hükümetine bilgi gelip gelmediğini sorduğu, Bay Cecil Harmsworth'un, böyle bir bilgi almadıklarını, ancak önlemler alındığını ve kilisenin güvenliği için gerekli tedbirlerin alındığını söylediği bildirilmiştir.⁴⁷

“*Ayasofya'nın Resimleri*” başlıklı yazıda 12 yıl boyunca bu işle uğraşan Bay A. E. Henderson tarafından Konstantinopol'deki Ayasofya'nın resimlerinin gelecek pazartesi ve salı günleri saat 16.30'dan 17.30'a kadar Strand, King's College'daki konferans salonunda sergilenip çeşitli konferanslar verileceği bildirilmiştir.⁴⁸ Birkaç gün sonra ise “*M. Gennadius Bizanslılar Hakkında Konuştu*” başlıklı haberde Konstantinopol'deki Ayasofya üzerinde 12 yıldır çalışan sanatçı Bay A. E. Henderson'ın King's College'da binaya dair yaptığı bir dizi resmi sergilediği ve binanın tarihi ve mimarisi üzerinde bir konuşma yaptığı bildirilmiştir. Haberde yazılanlara göre Yunan eski bakanlarından Bakanı M. Gennadius, Yakın Doğu üzerine yapılan görüşmelerin Bizans tarihine dair önemli katkılar yapmasını umduğunu, Konstantinopol düştüğünde Yunan halkının düşmediğini ve Bizanslıların, Avrupa'nın geri kalanında Rönesansı teşvik eden ana kitleyi teşkil ettiğini söylemiştir.⁴⁹

8 Mayıs'ta Canterbury Meclisi'nin her iki Meclisi de dün Westminster, Church House'da oturumlarına devam ettiği haberinin içinde Ayasofya ile ilgili bir bilgi de verilmiştir. Habere göre Oxford Başdiyakozu, kendi ülkelerinden sürülmüş oldukları dönemde Sırp öğrencilerin rahiplik eğitimine, Yunan Ortodoks ve Anglikan Kiliseleri arasındaki dostane ilişkilerin büyümesinin hoş karşılanmasına ve Konstantinopol'deki Ayasofya'nın Hıristiyan ibadetine iade edilmesi için gerekenlerin yapılacağına yönelik duyduğu umuda işaret ederek bu konularda İngiltere tarafından gösterilen çabalardan duyulan memnuniyete dair bir önergeyi Alt Meclis'e sunmuş, Northampton Başdiyakozu'nun katıldığı önerge kabul edilmiştir.⁵⁰

3 Temmuz tarihli haberde yazılanlara göre Manchester'da bir konuşma yapan Piskopos Welldon, İstanbul'daki Ayasofya'nın yeniden Hıristiyanların kullanımına açılmasını, Ayasofya'nın Hıristiyan âlemine geri verilmesi gerektiğine dair yaygın bir duygu olduğunu

⁴⁶ *The Manchester Guardian*, 12 Mart 1919.

⁴⁷ *The Times*, 12 Mart 1919.

⁴⁸ *The Times*, 26 Nisan 1919.

⁴⁹ *The Times*, 29 Nisan 1919.

⁵⁰ *The Times*, 8 Mayıs 1919.

söylemiştir. Haberin devamı şu şekildedir: “*Dokuz asırdan fazla bir süredir bir Hıristiyan kilisesi, beş asırdan daha az bir süredir de bir camiydi. Her ne kadar Müslümanların bu konudaki duygularının unutulmasını istemese de, orijinal bir caminin Müslümanlardan uzaklaştırılmasının söz konusu olduğu düşünülmemelidir. Onlar bir Hıristiyan kilisesinin Hıristiyan dünyasına yeniden kazandırılmasını istiyorlardı ve ona göre Hıristiyanların kalplerine ve zihinlerine Ayasofya Kilisesi'nden daha güçlü bir şekilde hitap eden başka bir kilise yoktu. Piskopos Welldon'un konuşmasının vesilesi, Rahip J. A. Douglas tarafından "Ayasofya'nın kurtuluşu" üzerine verilen bir aydınlatma konferansıydı.*”⁵¹

The Manchester Guardian'daki habere göre, Vatikan'ın Ayasofya'nın Katolikler için inşa edildiğini ve II. Mehmed'in fetih sırasında camiye dönüştürdüğü için geri verilmesi gerektiğini savunduğu belirtilmiştir. Buna karşılık, Rumlar, İstanbul'daki Avrupalı nüfusun çoğunluğu gerekçesiyle Ayasofya'nın kendilerine ait olduğunu ileri sürmüş, ancak Vatikan, hakkın sayısal çoğunlukla değil, adaletle belirlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵² Aynı gazetede editöre gönderilen mektupta şunlar yazılmıştır:

“*St. Sophia: Rev. Const. Callinicos, Protopresbyter, Manchester'daki Yunan Kilisesi'nden gelen bir mektupta şunları yazmaktadır Yunanlılar, 'İstanbul'daki Avrupalı nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları' için değil -ki bu çoğunluk Türklerden sonra ikincidir ve yabancı değil yerlidir- Ayasofya'nın tek yasal mirasçıları olduklarını iddia etmektedirler; çünkü Ayasofya onların ataları tarafından inşa edilmiş, kullanılmış ve kaybedilmiştir. Ayasofya bin yıl boyunca Doğu Hıristiyanlığının "Büyük Kilisesi" olmuştur, tıpkı Aziz Petrus'un Batı Hıristiyanlığı için olduğu gibi. Henüz sade bir bazilika iken içinde sesleri duyulan John Chrysostom ve Nazianzus'lu Gregory, Latin değil Yunan papazlardı. Bugünkü haliyle yeniden inşa eden Justinianus, Greko-Romen ya da Bizans İmparatorluğu'nun İmparatoruydu. İçinde yüzyıllar boyunca ibadet eden krallar, generaller, günahkârlar ve azizler Rum Ortodoks Kilisesi'ne mensuptu. Ayinlerinde kullanılan tek dil Yunancaydı. Ayinleri Papa değil, İstanbul Rum Patriği yönetiyordu. Gerçek şu ki, Yunan Doğu ulusu, artık Türklerin kölesi değil, kendini savunacak kadar güçlü, özgür bir Kilise olacak olan uzun süredir şehit olan Yunan Kilisesi ile yan yana atalarının mirasına yavaş yavaş dahil oluyor.*”⁵³

The Observer'ın “*Sırp Piskoposun Görüşleri, Özgürlüğün En Büyük Sembolü*” başlıklı yazısında Emir Ali'nin görüşünün tam tersi bir bakış açısına sahip olan Sırp Piskopos Velimoroviç'in, Türklerin Avrupa'dan tamamen çıkarılmaması halinde Doğu'daki Hıristiyan halkların duygularının ne olacağını söylediği belirtilmiştir. İstanbul'un geleceği meselesi, politikacıların tartışacağı bir konudur ve ben bir politikacı değilim diyen Piskopos, “*ben bir İngiliz olsaydım ve Doğu Hıristiyan uluslarının kurtuluşunu tamamlamak gibi son derece onurlu bir görev bana verilseydi, sadece ulusların kendilerini değil, aynı zamanda özgürlüklerinin en güzel ve en kutsal sembolü olan İstanbul'daki Ayasofya Kilisesi'ni, Hıristiyan*

⁵¹ *The Manchester Guardian*, 3 Temmuz 1919.

⁵² *The Manchester Guardian*, 8 Ocak 1920.

⁵³ *The Manchester Guardian*, 10 Ocak 1920.

Kilisesi'nin en büyük anıtını da serbest bırakmakta bir an bile tereddüt etmezdim. İstanbul'da Türk egemenliği devam ederken bunun ayarlanıp ayarlanamayacağını bilmiyorum, ama şunu biliyorum ki o en ünlü kilise cami olarak kaldığı sürece Doğu halkı henüz özgür olmadığını düşünecektir." şeklinde devam etmiştir. Piskopos, İstanbul'un geleceğine ilişkin temel savlardan biriyle ilgili bir soruya yanıt olarak şunları söylemiştir: *"Eğer Türk egemenliği devam edecekse, Doğu Hıristiyan uluslarının halkları büyük kurtuluş görevini tamamlanmamış olarak görecektir ve İngiltere'nin İslam dünyasından korktuğu için bu işi tamamlamakta tereddüt ettiğini düşüneceklerdir. Ayrıca İngiltere'nin İslam inancının canlanmasını Hıristiyanlığın canlanmasından daha çok önemseyeceğini düşüneceklerdir. Türkler İngiltere'de olsalardı ve sürgün edilselerdi ve buna rağmen Londra onların elinde kalsaydı ve Hilal Aziz Paul Katedrali ve Westminster Abbey'de kalsaydı nasıl bir duygu olurdu bir düşünün. Büyük bir eserin yarım bırakıldığı hissine kapılmaz mıydı?"*⁵⁴

Dr. A. Doctors tarafından kaleme alınan *"İstanbul'daki Müslümanların Çıkarları"* başlıklı bir yazıda İstanbul'un İslam dini ile esasında pek bir bağı ve geçmişi olmadığı, İstanbul=İslam denkleminin saçma olduğu, İstanbul fethi ile ilgili Hz. Peygamber'e atfedilen hadisin sonandan uydurulduğu iddia edildikten sonra İstanbul surları içinde on imparatorluk camisi ve şehrin dört bir yanına dağılmış yaklaşık 500 cami daha bulunduğunu, bu camilerin birçoğunun daha önce Hıristiyan kiliseleriymiş, farklı Türk hükümdarları tarafından kendi taraftarlarının gözündeki prestijlerini arttırmak amacıyla Müslüman ibadet yerlerine dönüştürüldüğünü ve bu türden ilk kamusal yapının meşhur Ayasofya olduğunu ifade etmiştir. Ayasofya'nın orijinal hali olan Jüstinyen Kilisesi'ne dönüştürülmesi için yaygara koparan bazı Hıristiyan bağnazların garip tutumunu kınadığı söyleyen Dr. A. Doctors, *"Eğer bu yolu izleyecek kadar akılsız olursak, nerede duracağımızı bilemeyiz, çünkü Suriye, Mezopotamya ve diğer birçok Müslüman ülkenin eski camilerinin çoğu aslında kiliseydi ve Konstantinopolis'in eski kiliseleri ile örneğin Şam'ın eski kiliseleri arasında neden bir ayırım yapılması gerektiğini anlamak zordur."*⁵⁵ demiştir.

"Doğu Hıristiyanlarının Çağrısı: Başpiskopos'un Cevabı" başlıklı haberde, Doğu Hıristiyanlarının, özellikle de Osmanlı Devleti'nin denetimi altındaki Yunan halkının özgürleşmesi yönündeki çağrılarını ve bu bağlamda Katolik Hıristiyan dünyasındaki dini liderlerin tepkileri dile getirilmiştir. Haberde yazılanlara göre Konstantinopolis Ortodoks Kilisesi'nin Kutsal Sinodu, İngiltere'nin Canterbury Başpiskoposu'na gönderdiği telgrafta, Yakın Doğu'daki Hıristiyanların, özellikle Yunanların, uzun süreli zulümden kurtulmalarını beklediklerini vurgulamıştır. Sinod, İngiltere hükümetinin, özellikle Türkler'in bölgeden uzaklaştırılması çabalarına güçlü bir destek sağlamasını istemiştir. Sinod'un talepleri, Hıristiyanlığın bu topraklarda yeniden canlanabilmesi ve Ayasofya gibi tarihi dini yapılarının restore edilebilmesi için, sadece Türklerin bölgeden tamamen kovulmasıyla mümkün olabileceğine inanılmıştır. Başpiskopos Canterbury, bu çağrıya verdiği cevapta, Ortodoks Kilisesi'nin ve diğer Hıristiyan liderlerinin, Türk boyunduruğundan kurtulma ve Yakın Doğu'da Hıristiyanlığın yeniden canlanması amacıyla duydukları derin kaygıyı dile getirmiştir.

⁵⁴ *The Observer*, 18 Ocak 1920.

⁵⁵ *The Manchester Guardian*, 25 Şubat 1920.

İngiltere'nin, bu hedeflere ulaşmak için gerekli adımları atma konusunda kararlı olduğu belirtilmektedir. Başpiskopos ayrıca, Ortodoks piskoposlarına olan desteğin devam edeceğini ve İngiltere hükümetine bu konuda başvurduklarını vurgulamıştır. Son olarak, Amerika'dan gelen bir destek mesajı da haberde yer almaktadır. Amerikan piskoposlarının, Türklerin İstanbul'da kalmalarını ve Ermenistan'daki yağma faaliyetlerinin sürmesini öneren her türlü çözüm önerisine karşı durdukları ifade edilmiştir. Bu tür uzlaşmaların, Hıristiyan vicdanını inciteceği ve suçlara göz yummak anlamına geleceği savunulmuştur.⁵⁶

The Times, 4 Nisan 1921 tarihli haberinde İstanbul'daki insanların gergin olduğu ve Türkler ile Yunanlılar arasında her gün kavga yaşanması sıradan bir olay haline geldiği belirtilmiştir. Gazetede yazılanlara göre *Venizelosçular savaş baltalarını gömmüş görünüyor, Kral Konstantin'in Yunan Ordusu'nun başında Konstantinapol'e girmesini ve 1 Mayıs'ta Ayasofya'daki ayine katılmasını kendilerinden emin bir şekilde bekliyorlar.*⁵⁷

22 Ağustos 1921 tarihli haberde İstanbul'un kaderinin yakın zamanda belirleneceğine dikkat çekilmiş ve Asya'nın altın anahtarı olan şehrin Yunanlılar tarafından kendilerine kalacağına inanıldığı ve şehrin önemi tekrar hatırlatıldıktan sonra Ayasofya ile ilgili şu ifadeler yer verilmiştir:

*“Konstantinopolis büyük bir şehirden daha fazlasıdır. Dünyanın en asil ve en ünlü kiliselerinden biri olan Ayasofya Kilisesi, ‘Göksel Bilge'nin Kilisesi’, şu anda bir camidir. Doğu Ortodoks Hıristiyanları için Kudüs'teki Kutsal Kabir'den sonra dünyanın en kutsal kilisesidir. Vatikan, Ortodoks Hıristiyanlığın kadim katedraline sahip çıkma niyetini çoktan ilan etti ve bu talep Fransızlar tarafından somuna kadar kullanılacak. Ayasofya'ya sahip olmanın ya da onu korumanın, Rusya, Balkanlar ve Küçük Asya'nın kalabalık Hıristiyan nüfusları arasında, Kudüs'ün sahibi Büyük Britanya'ya vermek zorunda kaldıkları prestiji büyük ölçüde telafi edeceğini düşünüyorlar. Bu muazzam kilisenin camiye dönüştürülmesi mümkün ya da muhtemel olmasa da, bu kiliseye sahip olmanın gelecekteki tartışmaların en acı noktası olması muhtemeldir. Fransızlar, Katolik iddialarının örtüsü altında, kendi iddialarını bastıracağız.”*⁵⁸

“İş Dünyasında Ermeni” başlıklı bir yazıda Türk, Rum ve Ermenilerden bahsedilirken yazının sonunda İstanbul ve Ayasofya'nın önemi vurgulanmıştır:

“...Uzun Yunan ulusal hafızası da mücadelede büyük bir rol oynamaktadır. Yunanlı eski günleri ya da bir zamanlar efendi iken şimdi hizmetkâr olduğunu unutamaz ve bu durumun bir kez daha tersine döneceği zamanı bekler. Konstantinopolis'in Yunanca'daki karşılığı, Batılı insanların anlamakta zorlandığı bir şeydir, ancak bu çok yoğun bir gerçekliktir. Yunanlılar, Atina'da bile Assena'dan “Şehir” diye söz ettiklerinde (büyük "P" ile) kastettikleri Atina değil, her zaman Konstantinopolis'tir. Tüm ticari heveslerine rağmen, son derece duygusal bir ırktırlar. Birçok

⁵⁶ *The Manchester Guardian*, 3 Mart 1920.

⁵⁷ *The Times*, 4 Nisan 1921.

⁵⁸ *The Manchester Guardian*, 22 Ağustos 1921.

Rum, ömrünün sonuna yaklaştığında vaftiz olmayı reddeder, çünkü ayinin Ayasofya'da yapılmasını umarlar.”⁵⁹

İstanbul Ortodoks Patriği ile Canterbury Başpiskoposu arasındaki telgraflar 23 Aralık 1922 tarihinde İngiliz basınında haber yapılmıştır. Patrik Meletios, Canterbury Başpiskoposu'na “*İlk fatih, en Kutsal, Apostolik ve Ekümenik tahtı Ayasofya Kilisesi'nden attı. İkinci fatih şimdi tahtı İstanbul'un sınırlarının dışına çıkarmaya çalışıyor ve Hıristiyan Güçlerin temsilcilerini de bu suça ortak etmeye çalışıyor. Tüm Ortodoks Kilisesi'ne karşı işlenmekte olan kötülüğün önlenmesi için, sevgili kardeşim, bizimle ve tüm Ortodoks Piskoposlarla birlikte, kendi kardeşlerinizle birlikte hem Tanrı'ya dua ederek hem de Konferans'ı protesto ederek bize katılın.*” şeklinde yazarken, Canterbury Başpiskoposu da ona “*Lozan Konferansı'nda, İstanbul'daki tarihi Ekümenik Patrikliğin sürdürülmesinde herhangi bir ihlalin yaşanmaması yönündeki samimi umudumuzu ve arzumuzu vurgulamaya devam ettim. İstanbul'daki Patrikliğin devamlılığı tüm Hıristiyan Kilisesi için son derece önemlidir.*” şeklinde cevap yazmıştır.⁶⁰

“*Konstantinopolis'in Güzellikleri*” başlıklı *The Manchester Guardian*'ın muhabirine ait bir yazıda İstanbul'un tabii güzellikleri, şekilleri ve tarihi eserleri ayrıntılı olarak anlatılırken Ayasofya ile ilgili olarak Yedi Tepe'nin her birinin tepesindeki büyük camilerin art arda geldiği ve hepsinin Ayasofya'yı örnek aldı ve bazılarının dış görünüşü olarak çok daha görkemli olduğu da belirtilmiştir.⁶¹

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Doğu Roma ve Osmanlı'ya payitahtlık yapmış ve özellikle Osmanlı'nın şehri fethetmesi ile dünyanın gözdesi haline gelmiş İstanbul, Roma döneminde yapılan ve Fatih'in 1453 tarihinde İstanbul'u fethetmesi ile kiliseden camiye çevrilen Ayasofya ile de hem Hıristiyan hem de Müslümanlar için sembol bir mabet olarak bütün ihtişamıyla ayakta durmaya devam etmektedir. 1453'ten 1934 yılına kadar cami olarak varlığını sürdüren Ayasofya, 1934'ten 2020 yılına kadar ise müze olarak kullanılmıştır. Ayasofya, cami iken Hıristiyan dünyası tarafından kiliseye, müze iken de Müslümanlar tarafından camiye çevrilmesi için ciddi bir mücadeleye konu olmuştur. 1918'de Birinci Dünya Savaşı neticesinde İtilaf devletleri işgaline uğrayan İstanbul, Hıristiyan dünyası için de yeni ümitlerin yeşermesine sebep olmuştur. Müslüman Türkleri Avrupa ve İstanbul'dan ve hatta Anadolu'dan tamamen atma ve İstanbul'da bulunan Ayasofya'yı kiliseye döndürme ümidiyle 1918-1923 tarihlerinde bu durumun gerçekleşmesi için ciddi tartışma ve faaliyetler yapılmıştır. İşgalin baş rolünde olan İngiltere'nin basını da bu konuyu birçok defa gündem yapmıştır. 1918-1923 yılları arasında incelenen gazetelerde yazılanlar Hıristiyan dünyasının duygu ve düşüncelerinin anlaşılmasına bir nebze de olsa katkı sunabilecek niteliktedir. Gazetelerde yazılanlarda Ayasofya'nın kiliseye döndürülmesi için

⁵⁹ *The Observer*, 10 Eylül 1922.

⁶⁰ *The Times*, 23 Aralık 1922.

⁶¹ *The Manchester Guardian*, 2 Temmuz 1923.

büyük bir istek gözlenmekle beraber İngiliz sömürgesi olan Hindistan bölgesindeki Müslümanların rahatsız olabileceği göz önünde bulundurulmuştur. Bununla beraber Türklerin de Ayasofya'yı kendileri için önemli bir sembol olarak gördüğü vurgulanmıştır. Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması ile söz konusu umutlar da yerini 1918-1921 yıllarına göre gözle görülür bir sükunete bırakmıştır.

KAYNAKÇA

- Acar, Yusuf, "Ayasofya-i Kebir Cami-i'nin İbadete Açılmasının Dünya Basınında Yansımaları ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi", *JOTAGS*, 2020, 8(4), ss. 3396-3407.
- Afyoncu, Fatma, *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre İşgal Döneminde İstanbul (16 Mart 1920- 31 Aralık 1922)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2009.
- Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi Sempozyumu*, DİB Yayınları, Ankara, 2021.
- Basının Gözünden Ayasofya-Geçmişten Günümüze*, Ed. Arzu Cihangir, Basın İlan Kurumu, İstanbul, 2021.
- Çelikoğlu, İlkin Özdikmenli, "The Echoes of the Reconsecration of Hagia Sophia As A Mosque in The Conservative Media", *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, Yıl 4, Sayı 9, Ağustos 2022, ss.524-543.
- Erdoğan, Esra Güzel, "Bizans Dönemi'nde Ayasofya, Tarihçesi ve Mimari Özellikleri Hakkında Genel Bilgiler", *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:2012, S.1, s.1-7.
- Eyice, Semavi, "Ayasofya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt:4, İstanbul, 1991 (30.07.2020 tarihinde güncellenmiştir), ss.206-210.
- Fetih ve Ayasofya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ed. Zekeriya Kurşun, Ali İhsan Aydın, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2022.
- <https://mimariterim.com/pendantif/> [Son Erişim Tarihi:30.12.2024].
- Saylan, Gürkan Fırat, "İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı:41, Ocak 2014, ss.17-40
- Ş. Can Erdem, "İtilâf Devletleri'nin İstanbul'u Resmen İşgali ve Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Yıl 2005, Cilt: 21 Sayı: 62, ss. 677-694.
- The Manchester Guardian*, 10 Ocak 1920.
- The Manchester Guardian*, 12 Mart 1919.
- The Manchester Guardian*, 17 Ocak 1919
- The Manchester Guardian*, 2 Temmuz 1923.
- The Manchester Guardian*, 22 Ağustos 1921.
- The Manchester Guardian*, 25 Şubat 1920.
- The Manchester Guardian*, 3 Mart 1920.
- The Manchester Guardian*, 3 Temmuz 1919.
- The Manchester Guardian*, 5 Şubat 1919.
- The Manchester Guardian*, 8 Ocak 1920.
- The Manchester Guardian*, 9 Kasım 1918, S6.
- The Observer*, 10 Eylül 1922.
- The Observer*, 18 Ocak 1920.

The Times, 17 Şubat 1919.

The Times, 21 Ocak 1919.

The Times, 23 Aralık 1922.

The Times, 24 Ocak 1919.

The Times, 26 Nisan 1919.

The Times, 7 Şubat 1919.

The Times, 8 Mayıs 1919.

The Times, 12 Mart 1919.

The Times, 29 Nisan 1919.

The Times, 4 Nisan 1921.

Yeşilsu, Ekrem, *Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Ayasofya (1923-2023)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul, 2024.